
(Euskal) Kritikaren ezintasunari buruzko ohar bi

b

I B A N Z A L D U A

b

Gaur egungo Euskal Herrian kritika egitea kasik ezinezkoa dela iruditzen zait. Ez dakit inoiz posible izan den, baina polemika eta erreakzio batzuek (nik edo beste zenbaitek egindako kritiken aurkakoez, alegia) zer pentsatu eman didate. Artikulu honetan euskal kultur produktuen kritikaren zailtasunez jardungo naiz, beraz (kritikaz hitz egiten dudanean kritika positiboez *eta* negatiboez ari naizelarik, noski). Lehenengoak ugari dira gure inguruan, hori ukaezina da (izan ere, ugariegiak direla esango nuke), baina ez dira gai, bere bakantasunean, Kritika bere benetako funtzioaz hornitzeko.

Bi adibide erabiliko ditut nire ikuspuntuak azaltzeko. Lehenengoan gizarte-zientzien arloko kritika batek sortutako polemika izango dut hizpide; bigarreanean, kritikak *ere* nolabaiteko garrantzia izan beharko lukeen beste esparru batera salto egingo dut: literatur kritikarenera hain zuzen ere. Bestalde, paradoxikoa izan arren, eta irakurleak berehala igarriko duen bezala, kritikaren ezintasunaren gaian sakontzeko bi saialdi hauek kritika egiteko aitzaki izango dira. Aitzaki hutsa(la), ziur aski.

Iban Zaldúa idazlea eta EHUko Ekonomi Historia eta Erakundeen Saileko irakaslea da.

I

Aipatu lehenengo polemika Pruden Gartzia eta Josu Zabaletaren artekoa izan zen, eta badira hilabete batzuk hasi (eta amaitu) zela. Honi buruz zerbait esateko gogoan nuen aspaldi, baina, izan ere, nahiago izan dut itxarotea, *Euskaldunon Egunkaria*-n hasitako artikulu-gurutzaketa horren (1999-XI-3 eta 5) eta, batik bat, ondoren itzultzaile euskaldunen zerrenda elektronikora *webratutako* mezuen tonua kontuan hartuta: ur horietan murgiltzeak beldur pixka bat ematen didala ezin uka. Pentsatzen dut arazo patxada handiagoz hartzeko nahikoa denbora igaroteko den. Baina (hein batean behintzat) nire lan bat polemikaren iturburuan zegoela kontsideratuz, zer edo zer idatz nezakeela pentsatu dut. Hauxe da emaitza.

Eztabaida horren nondik norakoak laburbilduz hasiko naiz. Lehenengo artikuluan Pruden Gartziak (Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekako zuzendariak) Lur Entziklopedia Tematikoan argitaratutako Euskal Herriaren Historiari buruzko liburukia kritikatzeko zuen, besteak beste, bere atalak gaztelaniaz idatzi eta itzuli izan zirelako, zuzenean euskaraz idatzi ordez. Nagusiki unibertsitateko irakasleez osatutako egileen artean (40 bat), ordea, bazegoen euskaldunik, baina horiek ere lana erdaraz egin zuten, eta gero argitaletxeak itzuli; bestalde, ez dirudi euskaraz zekien historialaririk izan zenik atal horiek berrikusteko, itzulpenean akats nabarmengarri batzuk aurki baitaitezke. Pruden Gartziaren kezka Lur Argitaletxeak euskarazko sortze-lanari muzin egitean zetzan, eta proposatzen zuen irtenbidea, argia: «lanaren pisu nagusia euskaraz ongi dakiten historialari profesional euskaldunengan jarri behar da». Lur Entziklopediaren arduraduna den Josu Zabaletaren erantzun minduaren ardatz nagusienetako bat historialari euskaldunen gaitasun eza izango litzateke. Historialariok eta, oro har, unibertsitateko irakasle euskaldunok ez daki-gu euskara nahikoa, eta horrek behartu du Lur hartu duen bidea hartzera: azken finean, «itzultzaile prestamenik ez duenak, oro har, egin behar diren salbuespen guztiak (...) eginda, itzuli egiten du, gaizki itzuli ordea, eta antz ema-

ten zaio. (...) Nik dakidala halakoei [historialari profesional euskaldunei] zuzentzaileak ez, maisuak behar zaizkie jarri». Bestalde, ez litzateke egia izango, P. Gartzia esaten zuen bezala, Lur Entziklopedia Tematikoan itzulpena nagusi denik, euskaraz zuzenean sortutako atal eta zati anitz omen dagoelako.

Pruden Gartzia erabiltzen dituen argudioak Lur Entziklopedia Tematikoaren *Euskal Herriaren Historia* lan horri neuk egin nion kritika zabalagoan agertzen ziren batzuen antzekoak dira, hein batean (ikus *Uztaro* 27, 107-125 orr.). Orrialde beteko artikulua izanik, Pruden Gartziaaren arrazoiketa nirea baino erabateko eta zorrotzagoa zen, halakoetan ezin baita ñabardura gehiegi egin, noski; are gutxiago, kontuan hartzen badugu Azkue Bibliotekako burua helburua polemikoa zela. Hala ere, errespetuz egindako artikulua iruditu zitzaidan eta, funtsean, ados nago han idatzitakoekin: damugarri da Lur Entziklopediak, Historia arloari dagokionean behintzat, sorkuntza lana bazertertea, itzulpen hutsaren alde. Ez dakit beste jakintza-adarretan zenbatekoa izan den euskarazko sorkuntza lanaren portzentajea, eta zenbat itzulitakoarena (J. Zabaletak ez zuen datu zehatzik eskaini, ez bere artikuluan, ez zerrenda elektronikoan zabaldutako mezuetan, eta liburukiek ez dute informazio argirik ematen); Historia arloan argitaratu dituen hiru liburukiak osorik itzuliak direla baino ez dakit (horietako bat —*Euskal Herriko Atlas Historikoa*— aurretik gaztelaniaz argitaraturik zegoen, eta beste bien gaztelaniazko bertsio originalak ez dira, oraindik behintzat, kaleratu —*Euskal Herriaren Historia* eta *Historia Unibertsala* libunukienak—). Nahiz eta, esan bezala, egileetarik zenbait euskaldunak izan eta beren jarduera profesionalaren zati bat euskaraz egiten duten. Are gehiago: jakin badakit egileren batek ea zegokion zatia euskaraz idatzi ahal zuen galdetzean, gaztelaniaz egin behar zuela erantzun zitzaioela. Eta, bai, aukera galdu bat da, euskara eta historialaritzaz uztartzen saiatu diren profesionalak ez dutelako ikasi eta landu duten guztia Lur Entziklopediaren eta, horren birtartez, gizartearen esku uzteko aukera izan, terminologia zientifikoaren arloari dagokionez, batez ere. Itzulpen lana

txukuna bada ere, historialari euskaldun aditu baten edo batzuen gainbegiraketak zuzen zitzakeen akatsak ditu (ez naiz luzatuko horiek zerrendatzen, *Uztaroko* artikuluan sorta esanguratsu bat —ez guztiak— aurkezten bainuen). Historiako azken bi lanen zuzendaria, ordea, ez da euskalduna, ezta atal nagusien koordinatzaile gehienak ere, eta ez dute azken emaitza berrikusteko paradarik izan, beraz.

Ez dut uste P. Gartzia itzulpenen aurkari itsua denik: ondo daki, nik bezala, gure zientziak eta kulturak (beste edozein herrialderenek bezala) itzulpenen zelako premia duten; ni neu itzulpen lanen koordinatzaile bezala aritu naiz —fortuna handiago edo txikiagoarekin—, eta izugarrizko errespetua diet bai itzultzaileei, bai haien lanari. Baina ondo dakit, baita ere, nola behar ditugun sorkuntza lanak, aurrera egin nahi badugu behintzat: Lur-ek kasu horretan eraman duen politika konkretuaren kritika egin nahi zuen P. Gartziak, zerbait zabalagoaren sintoma kezagarria izan daitekeelakoan. Nik baino gehiago dakien Ramon Saizarbitoriaren hitzak erabiliz:

Zaila da hori lortzen [gaztelania eta frantsesarekin dugun morrontza gainditzea], sortze-lanari ez bazaio lehentasunik ematen itzulpenaren aurrean, oraingo itzultzaile-arma ez bada jartzen, erakundeetan eta lantokietan, ohiko paper produkzioa, besterik gabe, euskaratu ordez, zuzenekoa zuzpertzera (*Aberriaren alde (eta kontra)*, 49).

Saizarbitoria literaturaz ari da, gehienbat, baina uste dut zilegi dela idatzitakoa historialaritzaren eta, oro har, zientziaren arlora zabaltzea. Eta aipu horretatik atera daitezkeen ondorioak nahikoa argiak direla esango nuke.

Beste kontu bat da unibertsitateko irakasleen hizkuntza gaitasunarena; J. Zabaletak ironiaz aipatzen zuenez, Entziklopedian parte hartu zuten historialari euskaldunen lana erdaraz hartzeko argudio gisa, «ez gara atzo goizean jaiok (...) eta badakigu zer testu etorri ohi zaigun unibertsitateko irakasleen aldetik, zuzendu, itzuli edo ahal duguna egiteko». Tamalez, neurri batean, arrazoi du. Ondo dakigu nola egin diren gauzak meritokraziaren eta feudalismoaren artean mugitzen diren gure unibertsitateetan. No-

la erabili duten sail batzuek euskara, soilik langile fidelak eskuratzen jarraitzeko. Nola, irakasle horietako batzuentzat, euskara konkurrentzia akademikoa saihesteko tresna baino ez den, eta eskoletan erabili beharreko hizkuntza deserosoa (eta ozta-ozta, gelako atea zeharkatu eta berehala gaztelaniaz hasten direlako). Eta horrek guztiak zer ondorio dituen euskara zientifikoaren bilakaerarako. Baina euskararekin lotutako kontuak ez dira salbuespen, unibertsitatearen ohiko funtzionamenduaren logikan arruntak baidiz. Ala horrelako kontuak euskal adarretan baino ez direla gertatzen uste al du inork?

A razoi du, bai, baina ez osoa. Irakasle horien ondoan badagoelako, ziur egon, bere lana ondo egiten duenik, euskararekin arduratuta dagoen irakaslerik, bere klaseak euskara duinean prestatzeko ahalegina egiten duenik, bere arloko hizkuntza zientifikoaren garapenerako ekarpenak eskaintzen dituenik. Eta horien lana erabili behar dago, gizarteak hori egiteko ordaintzen dien heinean. Lan hori egiten ari da bai EHUn, bai Euskal Herriko beste unibertsitateetan, eta horien artean bereziki aipatu nahi dut, kide naizen aldetik, UEUk urteetan (eta zailtasun ez txikiez) burututakoa. Euskarazko (baina baita erdarazko) unibertsitate-munduan zabor dezente egoteak ez du esan nahi ahalegin itzelaz metatutako esperientzia guztia zakarrontzira bota daitekeenik, besterik gabe. Gure euskarazko irakaslegoak zientifikoki (baina baita, neurri batean behintzat, euskararen aldetik ere) gutxienez «zalantzagarria» kontsidera daitekeen *Euskal zibilizazioa* bezalako liburu bat ekoitz dezake (Donostia, 1998), baina baita hari kritika zorrotza egiten dion Joseba Lakarraren iruzkina ere (*Uztaro* 31, 15-84, euskaraz gauzatutako zientzia onaren adibide eskergarria) edo, beste maila batean, unibertsitateko irakasle zabar horiekin Historia ikasi duen Jurgi Kintanak gai berberaz argitaratutakoa (*Euskaldunon Egunkaria*, 1998-XI-17), gaiari buruzko eztabaida aberasgarri baterako abiapuntua izan daitezkeenak hain zuzen ere. Ez dut uste salbuespenak direnik: hor ditugu, besteak beste, M. Aizpururen *Eta tiro baltzari...*, edo historia-lan bikaina kontsideratzen dudana K. Altonagaren *Folin marka*. On-

dare horri etekina ateratzen saiatzea baino ez zuen eskatzen P. Gartzia, eta nik gauza bera aldarrikatzen dut.

Bestalde, J. Zabaleta zuzen dago, Lur-ek ez du «unibertsitateak, nonbait, biltzen eta adosten ez dituen historialariak» elkartzeko eta lanean jartzeko inolako obligaziorik, eta besteok ezin diogu ihes egin Euskal Herriko edo edonongo Historia liburuak euskaraz argitaratu ez izanaren ardurari. Baina, nire ustez, Lur-ek hala egingo balu laguntza ederra eskainiko luke, eta adosago egongo litzateke bere printzipioekin, eta liburuak saltzeko baliatzen duen imajinario euskaltzalearekin. Unibertsitateetako irakaslego euskalduna, aipatu akats guztiak kontuan hartuta ere, erlatiboki gaztea da, kasu askotan (nagusiki erdaraz idaztera behartu zaion) doktorego tesi-erredakzioetan endredaturik dabil, eta arrazoi akademiko-politikoengatik euskarazko sorkuntza gutxiesten duen inguru nabarmenki diglosikoan lan egiten saiatzen da. Ekinbide pribatuak (arlotik publikotik dirulaguntzaren bat ere jasotzen duen ekinbide pribatu horrek) bultzadaxoak eta pizgarriak ematea gauzak hobetzeko (beste) bide bat izan daiteke. Itzulpenak egiten jarraitu beharko da, zer esanik ez, baina ikerlari euskaldunen sorkuntza-lanentzat gune gehiago irekitzea ez da sekula soberan egongo. Ez arlotik publikoan, ez eta pribatuan ere.

Lehenengo ohar honekin amaitzeko: Josu Zabaletaren artikuluan deigarri gertatu zitzaizkidan gauza bat tonua izan zen, bere kutsu samindua: Pruden Gartzia, esan bezala, polemikoa zen, ironia erabiltzen zuen, baina, ene ustez, gutxieneko errespetu maila batetik abiatzen zen. Lur argitaletxeko arduradunaren ukituak, tamalez, bere adierazpen batzuen baliagarritasun eztabaida ezina iluntzen du. Tamalez, diot, J. Zabaletak zeresanik baduelako eta erantzuna piztu zuen artikulua helburua, dudarik gabe, eztabaida sortzea zelako. Baina kritika-elkarturua bertan behar gelditu zen, ez zuen jarraitu (egunkarietan, bederen), erantzunaren bortizkeria ikusita ziur aski, eta ez da harritzekoa. Horrek guztiak ez dio kritikagintzari mina baizik egiten. Gai hau ondorioetan berrartuko dut, ordea. Orain bigarren ohararekin hasteko unea heldu dela uste dut.

II

Txillardegiren *Putzu* nobelak jaso dituen kritiken aurreko nire desadostasunerako arrazoiek osatuko dute adibide honen muina; adibide bat besterik ez da, baina gure literaturako produktu askorekin gertatzen dena ondo irudikatzen duela pentsatzen dut. Kontua da irakurri ditudan iruzkinetan agertzen den nobela ez dela, nire ustez, *Putzu*. Hein batean, behintzat. Inork ez ditu publikoki nobelaren balio literarioak zalantzan jarri, eta irakurle batek baino gehiagok sorpresa har dezake liburu luze hori erosi eta irakurtzen hasiz gero. *Euskaldunon Egunkaria*-n (1999-VII-17) Markos Zapiainek liburuia neurritz kanpo goraiatu zuen bere iruzkin politiko-ideologikoan, *excusatio non petita* harri-garri batzuek lagunduta baina («Jakina, pedagogiaren araberaren aritu behar izan du Txillardegik...»; «Zenbait goiargik [?] *Putzu*-ren soiltasun formala mesprezuzko imintzio aristokratiko batez arbuatzen du...»; «Irakurle osasuntsuak plazer hartzen du nola *Hamaika pauso*-rekin hala *Putzu*-rekin»; «...ez da soziopolitika tratatu zentzudun bat...»). *Diario Vasco*ko Felipe Juaristik (1999-VIII-14), ordea, ez zuen busti nahi izan, eta Unamunoren *Paz en la guerra* liburuarekiko konparaketa lainotsu batzuek gain, ezer gutxi esan du Txillardegiren azken lanari buruz (izan ere, kasik lerro gehiago eskaintzen dizkio idazle bilbotarraren nobelari *Putzu*-ri baino...). Luis Mari Mujikak zorrotzasun handiagoz epaitzen du nobela hau (*Egan*, 1999-3/4, 243-245), bai defendatzen dituen tesi historikoei dagokienez, bai pertsonaien eta ekintzaren bilakaera literarioari dagokienez, baina, oro har, ezin ukatu tentu handi(egi)z jokatzeko duenik.

Txillardegiri izan behar zaion errespetu handiaren ondorio izan daiteke, akaso: azken finean, euskal eleberrigintza modernoaren fundatzaileetakoa da. Besteak beste. Baina kritikak ez luke soilik iragan hori kontuan hartu behar. Kritikak, Txillardegiren aurreko lanekiko loturak eta bere estiloaren bilakaera aztertzeaz gain, nobela berria 1999ko literaturgintzaren testuinguruan analizatu behar luke, eta hari buruzko iritzi bat bota. Ni ez naiz filolo-

goa eta, beraz, ez naiz nobela honek beharko lukeen azterketa sakona egiten saiatuko. Nire irakurle-iritziaren azaleko aurkezpena egitera mugatuko naiz, eta iritzi hori defendatzeko oinarri batzuk aurreratzen saiatuko naiz. Aipatu errespetu horretatik abiatuta, noski.

Nobela historiko legez aurkeztu zaigu *Putzu*. Ezizen homeni jabe den Joxe Mari Arruabarrena donostiarraren peripezia kontatzen digu, Bigarren Karlistadaren hasieratik XIX. mendearen bukaera arte. «Putzu» donostiarra eta karlista da, noski, eta amorratuta dago, oso amorratuta, eta buruari buelta asko ematen dizkio eleberrian zehar, kezka eta zalantzez beterik baitago. Pertsonaia ezaguna egiten zaigu berehala. Ezagunegia, aukeran. Gerran gertatutakoek eta ikasitakoek arrasto handia utziko dute bere baitan eta, hein batean, «Putzu» karlismotik nola urrunduko den dugu nobelaren gai nagusietako bat; Euskal Herriarekiko maitasuna da harengan tinko iraungo duen gauza bakarrenetakoa. Alde horretatik, azken Karlistadan parte hartuko zukeen nobelabaiteko aurrenazionalista baten bilakaera pertsonalaren istorioa kontatzen zaigu. Txillardegi ezagututa, espero zitezkeen zerbait. Gaia nahikoa ezagutzen ez badut ere (epealdi horretako historialari adituei galdetu beharko genieke) pertsonaia nagusiaren diskurtsoan anakronismotzat har daitekeen zantzurik badagoela esango nuke: adibidez, euskararekiko duen gehiegizko kezka (L.M. Mujikak are gehiago sakontzen du norabide horretan, eleberriaren «tesismoaren» arriskuak kritikatzean, lehen aipaturiko kritikan hain zuzen ere). Nobela historikoak, dudarik ez, gaur egungo gizartearen pentsamolde eta iritziak eraman ohi ditu iraganera, baina hau kontu handiarekin egin beharreko zerbait da, nobelaren *historikotasuna* bermatzeko; aitortzen dut, hala ere, zaila iruditzen zaidala muga non egon daitekeen zehaztea. Edozelan ere, nekez saihesten da «Putzu» behin baino gehiagotan idazlearen *alter ego*-tzat hartzeko tentazioa, eta horrek, nire uste apalean, ez dio fikzioari (fikzio honi, behintzat) mesederik egiten. Bestalde, askoz ere interesgarriagoa iruditzen zaidan protagonistaren engaiamendu karlistaren jatorriaren auziaz (une batean Karlos Setimoren alde armak hartzera eramaten duen bilakaeraz), ordea, ezer

gutxi esaten zaigu: euskaldun = foruzale = karlista ekuazio topikoa berritzeaz gain, nobelak ez du, alde horretatik, ekarpen literario handirik egiten, historialariek erabat argitu ez duten gaia bada ere (nik behintzat ez dut oraindik aurkitu erabat konbentzituko nauen azalpen sintetikorik), baina ezin ezkutatu alde horretatik zerbait gehiago espero zitekeela. Bide batez, ematen du Txillardegi zinez saiatzen dela Jon Juaristiren teoriak oinarritzeko argudio gehigarriak eskaintzen: nazionalismo oro ren muina malenkonian datzala azpimarratzeko froga berriak baino ez ditu ematen gure hogeita bi urteko protagonistak... *txikitán* ezagututako Donostiari buruz ari delarik batez ere!

«Putzum» gorabehera eta zalantzen kondaira emateko doi-doi hogeita hamar orrialde nahikoak zirela iruditzen zait. Agian gutxi batzuk gehiago, maitasunezko istorio gatzgabe bien kontua batzen badiegu. Gainontzeko hirurehun eta berrogei orrialdeak (eta barka atrebentzia: hemen kontzienteki *gaizto* portatuko naiz) estanpatxo bilduma hautatu batek eta gertakari historikoen xehetasunek osatzen dituzte. Eta hemen nobela historikoaren arazo handienetako batzuekin topo egiten dugu. Nik ez dakit oso ondo zer ote den nobela historikoa, baina susmatzen dut irakurlea garai historiko zehatz batera eraman nahi duen fikziozko obra legez (eta are gehiago garaiko lekuko batek lehen pertsonan idazten badu) ahalegin handia egin behar duela irakurleak garai horretan murgildurik dagoela sinets dezan. Hori lortzeko, dudarik gabe, bide anitz dago, baina Txillardegik aukeratutakoek kale egiten dute, neurri batean behintzat. Leku eta inguruen deskribapenek, esaterako, eleberriaren zati handi bat betetzen dute, handiegia apika. Dudarik gabe, irakurlea *giro* historikoan biltzeko ahaleginaren barruan ulertu behar dira. Baina deskribapen horien tonuak (mirespenezkoa, gehienetan) ez dio giotze horren sinesgarritasunari mesederik egiten. Gipuzkoa, Bizkaia, Nafarroa, Lapurdi eta Zuberoako parajeak zein ederrak diren errepikatzen zaigu, behin eta berriro, eta turismo gidetan agian onargarria zatekeen etengabeko gorazarrea oztopo bihurtzen da pertsonaiaren bizitza pusketa grisaren erdian txertaturik. Ironia izpiaz ere azaltzen ez zaigun Eus-

kal Herrian zeharreko *tour* sentibera horretan ez da, azken finean, ezer falta: ez mendirik, ez haranik, ez baserri ederrik, ez hiribildu noblerik, ezta denboran zeharreko turiston ikuskizunerako ia-ia propio antolaturiko pastoralik ere.

Gertakari historikoen kontakizuna ere xehegia da, artifizialgia, eta behin baino gehiagotan argumentuaren haria eteten duela esango nuke («pedagogiaren arabera aritu behar izan du Txillardegik», Zapiainek *dixit*). Egileak hartu duen dokumentazio-lana zabala eta eskertzekoa da, noski, baina ez du ondo kudeatzen, eta eleberriarentzat zama bihurtzen du, berriro ere (alor horretan, bestalde, trama konspiratiboak bereziki atsegin dituela argi uzten du). Fikzioan ondo txertatu ezean, kronika edo kronologia historiko batean (edo lan zientifikoaren gehigarri dokumentaletan) onargarriak diren estilo eta xehetasunak soberan leudeke hau bezalako liburu batean, eleberria literatur artefaktu eraginkorra bihurtu gura bada behintzat; are gehiago narrazioa protagonistak berak egiten badu, lehenengo pertsonan, irakurlearen aurrean *orojakileegia* dela emateko arriskua hartzen baitu, eleberriaren une batzuetan kazetari lanak egiten baditu ere (mota horretako informazioa —askotan gertakari berberak aipatzen dira—, seguruenik, ugariagoa da *Paz en la guerra*-n, baina Unamunok narrazioaren jarioan modu *naturalagoan* integratu zuelakoan nago). Eleberri historikoaren dilemetako bat da, ezbairik gabe: nola informatu, hari narratiboa (gehiegi) hautsi gabe (oztopo handiegirik jarri gabe), garaia edo gertakaria ezagutzen ez duen irakurlea, hura ahalik eta gutxien aspertuz alegia. Nobela historiko onek, nire ustez, ez dute irakurlea informazio gehiegiz larritzen eta, ordea, irakurlearengan garaiaz gehiago jakiteko grina sortzeko ahalmena izan ohi dute; nobela irentsi bitartean (edo ondoren) irakurleak entziklopediara edo historia liburu akademikora jotzeko premiarik txikiena sentitzen badu, arrakasta lortu den seinale (hein batean, behintzat). Benetakotasuna eskuratzeko ahalegin txalogarrian Txillardegik —batez besteko irakurle euskaldunaren ezaguera-gabezien jakitun— gehiegikeriaz jokutzen du: narratzaile baino, eskribau artatsu legez aritu da, eta partida galdu du.

Ez naiz ausartuko esatera Txillardegiren nobela *zahar* batez erditu dela. Ez naiz ausartuko esatera (euskal literaturaren eremuan geratzeko) uko egin diola Atxagak, Saizarbitoriak, Lertxundik edo Izagirrek irekitako bideak jorratzeari. Ez naiz ausartuko esatera XX. mendearen bukaeran XIX. mendeko nobela bat idatzi gura izan duela. Intentzioa hori izan bazuen, ez zaio ondo atera. *Putzu*-ko pertsonaiek ez dute Tolstoi, Balzac eta are Galdos edo Unamunoren sakontasunaren hatsik ere. Gudu deskribapenek berek zaharkituak dirudite, baita Stendhalek 1839an argitaratutako *La Chartreuse de Parme*-ko Waterlookoarekin konparatuta ere. Baina agian konparaketa hauek ez dira zuzenak, eta Txillardegiren nobela azken urte hauetan salmenta-arakasta itzela izan duten kiosko-motako nobela historiko ugarien artean kokatu beharko genuke. Agian. Baina, kasu horretan ere, ez dut uste *Putzu*-k tankera horretako lanen arteko gehien maila erdiesten duenik. *Best seller*-aren teknikak ondo barneratuta dituzte, abilki arinak dira, suspentse-puntu bat izan ohi dute eta erloju-mekanismoen baten eraginkortasunaz garatzen dira; nik, ordea, ez dut halako ia ezer aurkitu lan honetan. Gure artean azken aldi honetan argitaratu diren historia-educikoko beste nobela batzuekin konparatuta ere (adibidez, Egañaren *Pausoa noiz luzatu* edo Mujikaren *Gerezi denbora* zoragarriarekin), atzean geratzen da *Putzu*.

Laburbilduz: interes gutxi fikziozko autobiografia, *postal* itxura gehiegizkoa duen deskribapen-sorta eta kopien historiko gatazkatsua zehazteko ahalegin eskergarri baina astun samarra. Elementu horiekin nekez eraiki zitezkeen nobela bikain bat, nahiz eta, Felipe Juaristik azpimarratu bezala, arin irakurtzen dela ezin ukatu; *Putzu*-ren estiloaz, ordea, ezer gutxi gehiago esan daiteke, trabarik egiten ez duela baino. Egia esan, formaren eta mamiaren arteko dialektikan mamiaren alde egin ohi duenetakoa naiz, baina *soiltasun formalak*, bertute izateko, ganora handiagoko euskarri bat beharko luke. Eta, tamalez (tamalez, diot, nobela hau literatur anbizio osasuntsuz beterik dagoelako), ez dut uste *Putzu*-k halakorik eskaintzen digunik.

III

Kritikari kasu eginez gero, ordea, *Putzu* nobela miresgarri (Zapiain) edo duin (F. Juaristi) bat da. Euskal literaturaren «oinezko» kritikak (hots, kritika akademikoa ez den beste guztiak, edo, batzuek nahiago duten bezala, «kritika publikoak») zein rol jokatu behar duen eztabaidatzen hasi beharra dago. Berdin, zientzien kritikari buruz hitz egiten badugu: ikusi dugun bezala, J. Zabaletaren erantzunak ez zion P. Gartziaren kritikari ia lekurik uzten.

Herri honetan kritika txar bat eraso pertsonaltzat hartzeko ohitura bitxia dugu, eta erantzunak, ikusi dugun bezala, neurritz kanpokoak izaten dira (irakurleak adibide gehiago gogoratuko ditu, ziur nago). Neurritz kanpokoak, eta gogo kentzeko modukoak, egia esan. Batzuetan, du-darik ez, kritikoak bidegabe joka dezake, «pasa» daiteke (hau sinatzen duena ere ez dago pekatu horretatik libre, baina ikasten saiatzen da), eta kasu horietan erantzun behar da, noski (polemika osasuntsua izan daiteke), baina neurrian. Kritika txarrak jasotzea ez zaio inori gustatzen, baina jasaten ikasi behar da. Gure artean kritikak zentzuz pairatzea ez da ohikoena, ordea, agian gutxi garelako, guztiak elkarren ezagunak garelako edota autoritate nahikoa duen kritiko-talderik ez delako garatu. Eta hausnartzeko edo hobetzeko bidea izan beharrean, kritikek eragiten dituzten «erantzunek», eztabaida aberastu beharrean, askotan idortu egiten dute, eta (ez gutxitan) auzo-lotsa eragiten. Azkenean, irtenbiderik errazena (eta ohikoena), adiskideen lanen kritika onak egitea da, eta kito (edo isiltzea, noski). Isiltasunera edo laudioriora kondenatutako kritika ez da, ordea, kritika.

Gogoan dut Pako Aristik *Sautrela* ETBko literatur saioko aurreneko denboraldiko «Solasa» sailari zuzendu zion komentario adeitsua (*Gara*, 2000-VI-3): horrela —zioen— ez da (euskarazko) irakurzaletasunik bultzatzen; «jendeari irakurtzeko gogoak kentzeko edo zer ez duen irakurri behar esateko ez zegoela telebista programa bat sortu beharrik». Ez nago ados: besteak beste, sail horretan parte hartzen genuen hiru rok ez genuelako esaten zer irakurri i

behar zen edo zer ez: liburu baten gainean eztabaidatzen genuen, besterik ez. Ezin ditugu euskal kulturaren produkzioak betirako babesten jarraitu, haurtzaro eternal batean hormatuta egongo balira bezala. Edo alde guztietatik mehatxatuta daudenaren aitzakiarekin: ematen du beldurra diogula kritikari, eztabaida osasuntsuari. Betiko-etengabeko tonu agonikoak ez dio onik egiten literaturaren edozientziaren garapenari. Ados: euskara hilko da, agian (XXI. mende honetan ehundaka hizkuntza desagertuko dira munduan, eta ez litzateke harrigarria izango), eta, beraz, interesa dugunok jarraitu beharko dugu biziraupen horren alde borrokatzen. Baina hobeto joango litzaziguke, askotan, desegiteko arriskuan ez legokeen kultura *normal* batean biziko bagina bezala jokatu bagenu (esaidazu maite nauzula, gezurra izan arren): sinetsita nago emaitzak aberatsagoak eta dinamikoagoak izango liratekeela, oro har, eta euskal kulturari erakargarriago, seduzigarriago izaten lagunduko liokeela horrek —biziraupenerako eta garapenerako aukerak biderkatuz, bide batez—. (Halere, egia da kultura *normal* eta *handi* bat izateak ez dituela gauzak berez konpontzen: gogora dezagun Juan Goytisolo Espainiako prentsa arloko literatur kritikari buruz argitara eman zituen hitz gogorrak, *El País*, 2001-I-10, eta, orobat, ondorengo polemika guztia). Gainera, azken hamabost edo hogeitazehar euskal kulturaren gertatutako aldaketek, eta ekoizpenaren hazkundeak berak, horretarako tarte lagatzen dutela uste dut (hutsuneak eta arriskuak asko direla ahaztu gabe, jakina). Alde horretatik, eta Pako Aristiren iritziaren aurka, kritika serioa eta anitza egiten ahalegintzen den saio batek, are telebistakoa bada ere, gehiago egiten du irakurzaletasunaren alde, ohiko hamaika iruzkin zuri eta (elkarren artean) kalkatuk baino.

Esan bezala, hazten ari den kultur inguru honetan, zeinetan argitalpen kopurua eta irakurleko hipotetiko gora egiten ari baitira (eta merkatu-lehiak garrantzi hazkorra baitu), kritika serioa eta eraginkorren gero eta premia larria goa dugula uste dut. Ez dirudi duela hamar bat urte Joseba Sarrionaindiak aldarrikatzen zuen «kritika konplizeak» fruitu gehiegi eman duenik: aipatu bezala, gure artean «ones-

penezkoa» da oraindik nagusi, mirespenezko akritikoa ez denean (edo aipatzen den lanaren laburpen soil eta zozoa). Hori guztia aldatzen hasteko ordua heltzen ari dela deritzot. Kritika serioaren (hots, kritika serioen) ordua, alegia. Reich-Ranicki kritikari ezagunak hauxe idazten zuen bere lanaren justifikazio gisa:

Esan behar nuena antzemangarri egitearren, gauzak exajeratzeko eta puzteko baimena eman diot neure buruari. Sinetsita nago kritikari onek gauzak sinplifikatu dituztela, gauza horiek argi uzteko helburuarekin; maiz, erabaki irmoak hartu dituztela nahi zutena komunikatzeko, eta exajeratu dutela ulergarri eta garden izateko.

Agian urrunegi jotzen du alemaniarrek baina kontua da kritika eta kritiko ezberdinak behar ditugula, kriteriodunak eta ezagunak, irakurle goari ikuspegi ezberdin eta osagarriak eskaintzeko aukera izango luketenak. Beste era batean esanda: *aholkularitza* ezberdin eta «antzemangarrien» premia dugu. Izan ere, zinema-kritikan ez da berdin tratatzen Ken Loach-en film bat eta Arnold Schwarzenegger-en bat, eta, are gehiago, Ken Loach-en filma ezberdin aztertuko dute kritiko ezberdinek. Zinemazaleak, oro har, ondo ezagutzen ditu kritikarien gustu, ezagutza eta nondik norakoak, eta horren arabera egingo die kasu (edo ez): ez dakit zergatik ezin daitekeen halako zerbait gertatu, esaterako, literaturaren arloan. Ez dut esan nahi Mari Jose Olaziregik gogora ekartzen dizkigun 80ko hamarkadako literatur kritikaren inguruko eztabaida haietara itzuli behar denik (ikus *Uztaro* 34, bereziki 92-93 orr.); urtetxo batzuk pasatu dira, besteak beste. Eta ez dakit Olaziregik berak aldarrikatzen duen kritika akademikoaren eta publikoaren arteko hurbilketa eraginkorra izan daitekeen; esan bezala, azken horrek arduratzen nau, batik bat. Ez naiz, norbaitek pentsa dezakeen bezala, kritika *justiziero* bat aldarrikatzen ari: kritikoak, *ez* edo *baina* esaten ausartu behar duen bezala, *bai* esaten jakin behar du, baita ere. Edozelan ere, ziur nago (ia): mota horretako kritika berri eta sendoago baten beharrean gaude, kultura biziago eta «benetakoago» bat garatu nahi badugu.^o